

UOT 32

AYTƏK BABAYEVA

DAVAMLI İNKİŞAF KONSEPSİYASININ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-TARİXİ ASPEKTLƏRİ

Ümumi inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınmalı olan əsas amil iqtisadi artımla insan inkişafı arasında balanslaşdırılmış əlaqənin qurulması və gücləndirilməsidir. Bu əlaqələrin hər ikisinin səmərəli və effektiv işləməsindən əmin olmaq üçün inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirənlərin həmin əlaqələrin necə formalaşmasını və necə işləməsini bilməsi olduqca vacibdir. Ən vacib məsələlərdən biri də iqtisadi artımın insan inkişafına necə təsir etməsidir. Müasir anlamda davamlı inkişaf anlayışı və onunla bağlı nəzəriyyələr XX əsrin sonunda formalaşmışdır. Müxtəlif inkişaf konsepsiyaları arasında ən müasiri və gələcək nəsillərin maraqlarına cavab verəni davamlı inkişaf konsepsiyasıdır. Bu konsepsiyanın formalaşmasında 1987-ci ildə BMT-nin təklifi ilə beynəlxalq ekspert qrupu tərəfindən məruzə şəklində hazırlanmış "Bizim ümumi gələcəyimiz" adlı sənədin xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Belə bir sənədin hazırlanması zərurəti dünya əhalisinin sayının artması fonunda təbii ehtiyatların, xüsusən bəzi bərpa olunmayan ehtiyatların tükənməsi və ətraf mühitin çirklənməsindən irəli gəlirdi.

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, strategiya, konsepsiya, konfrans, ümumi gələcək, Rio Bəyannaməsi, dünya sammiti, Minilliyin İnkişaf Məqsədləri, zirvə toplantısı.*

İnkişaf anlayışının müxtəlif tərifləri məlumdur. Ümumiləşdirilmiş şəkildə qeyd etmək olar ki, inkişaf mahiyyət etibarilə dinamik bir prosesdir və bir vəziyyətdən digərinə keçid kimi də səciyyələndirilə bilər. Çox zaman inkişaf müsbət bir proses kimi dəyərləndirilir. İnkişaf etmiş ölkə və yaxud inkişaf etmiş bir şəxsiyyət anlayışlarının mövcudluğu bunu sübut edir. Lakin, əslində inkişaf prosesi həm müsbət, həm də mənfi istiqamətə yönələ bilər. Bu səbəbdən inkişafın müxtəlif istiqamətləri və formaları mövcuddur [10, s. 1].

İnkişafın mənfi istiqamətə yönəlməsinin bir təzahürü gələcəksiz inkişafdır. Bu anlayış ilk dəfə BMT tərəfindən təklif edilmişdir və inkişaf prosesində müşahidə edilə bilən mənfi tendensiyaları xarakterizə edir. Gələcəksiz inkişafın təbiəti haqda biliklər eyni zamanda bu mənfi prosesin qarşısının alınmasına xidmət edir. Davamlı inkişafdan fərqli olaraq gələcəksiz inkişaf planlaşdırma və idarəetmənin elə bir üsuludur ki, o, əsasən çağdaş nəsillərin maraqlarına xidmət edir, onların tələblərinin təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Bu arada gələcəksiz inkişaf gələcək nəsillərin imkanlarını məhdudlaşdırır [9, s. 187]. Belə qüsurlu planlaşdırma və idarəetmə prinsipləri bir çox hallarda nəinki gələcək nəsilləri, hətta çağdaş nəsillərin inkişaf perspektivlərini də nəzərə almır. Məsələn, dəmir, sink, mis, qurğuşun, alüminium kimi müxtəlif mineralların və enerji resurslarının səmərəsiz istifadəsi, kənd təsərrüfatı ərazilərinin məhsuldarlığın qorunmaması nəticəsində ərazidə səmərəsiz istifadə olunan torpaq sahələrin artması, meşələrin qırılmasının qarşısının alınmaması və s. gələcək inkişafın mümkünlüyünü böyük risk altına qoyur [10, s. 2]. Gələcəksiz inkişaf uşaqlarımız, gələcək nəsillərimiz və canlı aləmə lazım olan su, meşələr, balıqçılıq, əkin sahələri kimi resursları məhv edir. Bundan əlavə, biz bu inkişafı mənəvi və insani dəyərlərin düşməsi, ailə və cəmiyyət həyatının parçalanmasına görə Sanskarhin Vikas (mədəniyyətsiz inkişaf) adlandırıla bilərik [2, s. 71].

Bir sıra hallarda iqtisadi inkişafın düzgün planlaşdırılmaması da gələcəksiz inkişafa təkan verə bilər. Belə hadisələrə "texnoloji geriləmə ilə inkişaf" aiddir. Bu zaman hər hansı

bir ölkə və ya region üçün yeni texnologiyalar tətbiq edilir, həmin texnologiyalar bu məkan üçün yenidir, lakin perspektivdə yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik deyillər. Texnoloji gerilmə ilə inkişaf yüksək nəticələr əldə etmiş ölkələr və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında fərqlərin aradan qaldırılmasını əngəlləyən amillərdəndir [10, s. 1-3].

İnkişafı bir sıra fərqli prizmalardan araşdırmaq olar [8]. İqtisadi artım prizmasında inkişaf çox vaxt insanlara nisbətə əmtəə istehsalının ümummilli məhsulda artımının nəzərə qarpan ölçüləridir. Burada ixrac sektorunda az işçi heyəti ilə yüksək texnoloji yeniliklərdən istifadə edərək yüksək nəticələr əldə edilən sistemlə çoxsaylı işçi heyəti və zəif texnologiyalar vasitəsilə aşağı effektivliyi olan ikitərəfli iqtisadiyyatın davamlılığının qeyd edilməsi vacibdir.

Modernləşmə prizmasında inkişaf – iqtisadiyyatın inkişafı üçün tələb olunan sosial dəyişiklik prosesini vurğulayaraq sosial, psixoloji və siyasi proseslərdə dəyişiklikləri nəzərdən keçirir. İnsanlarda rifah yönümlü davranış və dəyərlərin inkişaf etdirilməsi həmçinin, mənfəət axtarmaqdan daha çox yaşamaq və özünə inamın təbliğini, əmtəədən insan kapitalına keçid yanaşmasını, eləcə də təhsil və elmə investisiyanı ehtiva edir.

Ədalətin yayılması prizmasında inkişaf – sosial ədalətdəki əsas ehtiyaclar üzrə dövlətlərin məhsul və xidmətləri təmin etməsi, həmin ictimai məhsul və xidmətlərin müxtəlif sosial siniflərə çıxışı və inkişaf yükünün həmin siniflər arasında bölüşdürülməsi maraqlarının inkişafını nəzərdə tutur.

Marksist prizmasında inkişaf – istehsal yolunun vurğulanması (real və maddi həyatın istehsal və reproduksiyası üçün lazım olan elementlər və fəaliyyətlər) və kapitalist (bazar iqtisadiyyatı) rejimində əmək gücünün işəgötürən tərəfindən yığılmış və mənimsənmiş izafi dəyərə çevrilməsi ilə siniflər arasında qarşıdurma və genişlənən iqtisadi konflikt kimi şərh olunur.

Neokolonial Asılılıq Modeli prizmasında inkişaf Marksist inkişaf konsepsiyasının daha da zənginləşdirilmiş formasıdır. Belə ki, burada qeyri-bərabər beynəlxalq kapitalist sistemində “varlı ölkə-kasıb ölkə” əlaqələrinin tarixi inkişafı səbəbindən aşağı səviyyəli inkişafın mövcudluğu, mərkəzin (inkişaf etmiş ölkələr) ətraflara (inkişaf etməkdə olan ölkələr) nisbətə daha çox seçim kontrastlılığı, inkişaf etməkdə olan dünyada yüksək gəlirləri, sosial statusları və siyasi hakimiyyətdən istifadə etməyi bacaran bəzi elitaların (məsələn, sahibkarlar, tacirlər) qeyri-bərabərlik yaratması və hakimiyyət əldə etməsi, həmçinin çoxmillətli təşkilatlar formasında beynəlxalq güc qrupları, vasitəçi (məsələn, Dünya Bankı) və digər bu kimi agentliklərin yaradılması fonunda inkişafın yeni formasının yaranması nəzərdən keçirilir [14, s. 58-64].

1940-50-ci illərin Keynsin inkişaf nəzəriyyəsinə görə kapitallaşma prosesi əmanət və investisiya ilə müəyyən edilir. Daxili əmanətlər istehsal kimi məhsuldar investisiyalara çevrilir, nəticədə yüksək məhsuldarlıq qazanır. İnkişaf, gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi, alternativ investisiyalar üçün əmanətlərin və sərmayənin artması və kapitalın sərbəstləşməsi ilə özünü göstərən bir bazardır [5, s. 1-5].

Modernləşmə nəzəriyyəsi iqtisadi ölçülərin ayrılıqda əhəmiyyətsiz olduğunu və yalnız institusional və sosial dəyişim nəzəriyyələri ilə (məsələn, sosial təcrübə kimi qeyri-iqtisadi elementlər, inanclar, dəyərlər, adət-ənənələr və s. birləşdiyi nəzəriyyələr) birgə əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulayır. Burada müxtəlif mədəni və sosial maneələrin aradan qaldırılmasında yayılma və sürətli dəyişiklik olduqca vacibdir. Təkmilləşən xarici faktorlara nisbətə geridə qalmış daxili faktorlar tədricən inkişafdan qalmaya gətirib çıxarır [4, s. 96-107].

Neoliberal İnkişaf nəzəriyyəsi 1970-ci illərdə yaranmışdı və Keynsianizmə qarşı çıxırdı. Burada inkişafın iqtisadi tədarükün şəxsi təşəbbüslər və inkişaf etmiş bazar zəminində mövcud olması vurğulanırdı. Bu nəzəriyyədə tələbin stimullaşdırılması (faiz dərəcələrində manipul-

yasiya), idxal əvəz edilməsi, dövlət müdaxiləsi və mərkəzləşmiş planlamadan kənarlaşmağa ehtiyac olduğu bildirilərək, bütün sosial siniflərə fayda verməklə “yavaşca aşağı” üsulu ilə tədricən sənayeləşmə təklif olunurdu [3].

Bununla yanaşı “məşhur inkişaf” nəzəriyyəsi də vardır ki, bu nəzəriyyə “böyük nəzəriyyə”ləri rədd edərək inkişaf tarixi prosesin bir hissəsi kimi vurğulayır [9, s. 187-188]. Qeyd olunur ki, inkişaf konteksti zamanda və məkanda sabit olaraq dəyişir, coğrafi və tarixi müxtəlifliyi əhatə edir, lokal müxtəlifliyi, insan yaradıcılığını, sosial dəyişim proseslərini pragmatizm, dəyişkənlik, situasiyalar və faktorlar baxımından araşdırır. Burada dövlət müdaxiləsinin sifira endirilməsi ilə dövlət və özəl sektorun müqayisəli üstünlükləri və tamamlayıcılığı xüsusi vurğulanır. Bu nəzəriyyədə ətraf mühit barədə müxtəlif fikirlər öz əksini tapır.

Ətraf mühitdə qarşılıqlı əlaqədar yüksək “xərclər”in olması, ətraf mühit problemlərindən bəhs edərkən lokal, sosial və ekoloji problemlərin olduqca həssas həll yolları tələb etməsi, siniflər, cinslər və etnoslararası fərqliliklərdən təsirlənən cəmiyyət və ətraf mühit münasibətlərinin formalaşması, “reproduktiv təzyiq”in kəndliləri daha kövrək təbii mühitlərdə istehsalın aparılmasının gücləndirilməsinə vadar etməsi kimi geniş spektrli fikirlər çoxluq təşkil edir. Burada insanların iştirakının əhəmiyyəti xüsusi vurğulanaraq onların davranışlarının araşdırılmasına “aşağıdan yuxarıya”, həmçinin tərsinə olaraq “yuxarıdan aşağıya” yanaşmaları kimi müxtəlif yanaşmalar qeyd olunur ki, bu yanaşmalarla müxtəlif sosial qrup və siniflərarası münasibətlərin “kənd-şəhər”, “mərkəz-ətraf” prizmasında qarşılıqlı təsirin formaları, eləcə də qərar qəbul etmə prosesinin “desentralizasiyası” və hakimiyyətin “mərkəzdən-ətraflara” doğru hərəkəti inkişafın mövcudluğunun ayrılmaz tərkib hissələri kimi müəyyən olunur.

Bundan əlavə, gücün mövcudluğunun strukturu da inkişafa ciddi təsir göstərən amildir. Gücün mərkəzləşməsi ilə qeyri-bərabərlik və diskriminasiyanın artırılması əvəzinə gücün bölüşdürülməsi və insanlarda iştirakçılıqı vurğulayan “daha çox insan” mərkəzli yanaşmaların hazırlanmasına ehtiyac vardır. Bu baxımdan gücləndirilmiş iştirakçılığın inkişafı kollektiv effektiv idarəetmənin və qərar qəbul etmənin də inkişafına səbəb olur.

Bütövlükdə, davamlı inkişaf konsepsiyası 1980-ci illərdən başlayaraq öz normativ-hüquqi təsbitini tapmağa başlamışdır. 1983-cü ildə BMT Baş Assambleyası daha sonra Brundtland Komissiyası kimi tanınan Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Dünya Komissiyasını yaratdı. Komissiyanın adı sonradan onun sədri olan, daha sonralar isə Norveçin Baş naziri və Dünya Sağlamlıq Təşkilatının rəhbəri Gro Harlem Brundtlandın şərəfinə adlandırılmışdır. 1987-ci ildə Komissiya “Bizim ortaq gələcəyimiz” adlı Brundtland Hesabatını nəşr etdirdi. Bu hesabat Stokholmda əldə edilənlər əsasında hazırlanmışdı və davamlı inkişafın tərifləri arasında siyasi cəhətdən daha əhəmiyyətli birini qeyd etmişdir: “Davamlı inkişaf gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəməsinə mane olmadan hazırkı nəsillərin ehtiyaclarını ödəyən inkişaf”dır. Tərif iki əsas anlayışdan ibarətdir: birincisi, “ehtiyaclar” anlayışı, xüsusilə dünya yoxsullarının ehtiyacları prioritetlik təşkil etməlidir, ikincisi isə, mövcud və gələcək ehtiyacları qarşılayan ətraf mühitin üzərinə texnoloji dövlət və sosial təşkilatlar tərəfindən qoyulan məhdudiyyətlərdir.

O dövrdə davamlı inkişaf konsepsiyası siyasi təkan qazandı: “inkişaf etmiş ölkələrdə yeni və həyəcanverici fenomen olan qlobal ətraf mühit dəyişikliklərinin üzərində narahatlığın artması və 1980-ci illərin əvvəllərində baş verən nüvə müharibəsi qorxularını əvəz etdi”. Bəzi tənqidçilər sübut edir ki, Brundtland Komissiyası Hesabatında davamlı inkişafın müzakirəsi optimist və qeyri-müəyyəndir.

1984-cü ildə Birləşmiş Millətlər inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan üzv ölkələrdən 22 nəfərdən ibarət müstəqil qrup yaratdı və onlara beynəlxalq cəmiyyət üçün uzunmüddətli ətraf mühit strategiyasını müəyyənləşdirməyi həvalə etdi. 1987-ci ildə Ətraf Mühit və İnkişafa dair Dünya Konfransı iqtisadi inkişaf və ətraf mühitin stabilliyi məsələlərini əlaqələndirmək məqsədilə “Brutland məruzəsi” kimi də tanınan “Bizim ümumi gələcəyimiz” adlı məruzəsini nəşr etdirdi. Bununla da, bu məruzə davamlı inkişafın tərifini “gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəməsinə mane olmadan hazırkı nəsillərin ehtiyaclarını ödəyən inkişaf” kimi müəyyənləşdirmişdir [6, s. 41]. Məruzədə davamlı inkişafı beynəlxalq inkişaf anlayışının siyasi meydanına daxil etmək tövsiyə olunurdu.

Sonrakı addım 1992-ci ilin yayında Braziliyanın Rio de Janeyro şəhərində 114 dövlət başçısının toplandığı, 178 ölkədən 10000 nümayəndə və 1400 qeyri hökumət təşkilatının iştirak etdiyi ən böyük tarixi hadisə sayılan BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransıdır (UNCED). Konfrans, öz növbəsində, hökumət başçılarının Rio Dünya Sammiti adlandırdıqlarına müvafiq olaraq misilsiz miqyasda beynəlxalq bir hadisə olduğunu sübut etdi. Sammitin adlandırılmasındakı birləşmə (Rio Earth Summit) Ətraf mühit və İnkişafın əlaqələndirilməsi üzrə BMT-də beynəlxalq tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edən və əlavə inkişaf yardımı ilə texnoloji köçürmə təşəbbüslərini ehtiva edən Şimal-Cənub Sazişinin göstəricisi idi.

Konfransın əsas nəticələri Rio Bəyannaməsi, Gündəm 21 və Davamlı İnkişaf üzrə Komissiyanın sənədlərində öz əksini tapmışdır. Bütün bunlar olduqca açıq şəkildə davamlı inkişafa aid olan Dünya Sammitinin yekun Konsepsiyasının beynəlxalq səhnəyə gəlməsi idi. Dünyadakı liderlərin davamlı inkişafa dair öhdəliyi zirvə toplantısının əsas sənədində – yer üzündə demək olar ki, istənilən sahədə davamlı inkişafa nail olmaq üçün razılaşdırılmış sağlam təcrübə və məsləhətlərin 500 səhifəlik toplusunun gündəliyində açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Tədbirin gündəliyi ətraf mühit və inkişaf mövzuları altında həyata keçirilirdi: həyat keyfiyyəti, təbii resursların səmərəli istifadəsi, qlobal bazarların qorunması, insan məskənlərinin idarə edilməsi və davamlı iqtisadi artım. Bu göstərirdi ki, dünyanın bir çox yerlərində ağır yoxsulluq ilə yanaşı digər hissələrində sərf olunan resursların istifadəsinə əsaslanan həyat standartlarının mövcudluğu davamlı bir model deyildir.

Ətraf mühitin idarə edilməsi həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan və sənaye ölkələrində də tətbiq edilməlidir. 1992-ci il Konfransı zamanı Gündəm 21-i icra etmək üçün ölkələr milli davamlı inkişaf strategiyasını hazırlamalı idilər. Davamlı inkişaf bütün Rio konfransında vahid prinsip olsa da, onun mənası və nəticələri barədə fikir ayrılığı var idi. UNCED konsepsiyaya əsaslanan bir sıra prinsiplər və fəaliyyət planı hazırlamaqla davamlı inkişafın həyata keçirilməsində rəhbərlik etməyə çalışırdı. Həqiqətən də, Rio davamlı inkişafın tərifini müzakirə etməkdən daha çox onun həyata keçirilməsini təmin etmək üçün yanaşmalar inkişaf etdirdi. Bəzi tənqidçilər sübut edir ki, “bərabərlik prinsiplərinin tətbiq edilməsi və ekoloji məhdudiyətlər çərçivəsində yaşamaq yalnız sosial, siyasi və iqtisadi sistemlərin davamlılığa yönəldilməsi, həmçinin bir-biri ilə və ətraf mühitlə inteqrasiya ediləcəyi təqdirdə həyata keçirilə bilər”.

İqlim dəyişikliyi ilə bağlı 1997-ci ildə Kioto konfransında inkişaf etmiş ölkələr istixana qazlarının emissiyasının azaldılması üçün xüsusi hədəflər üzərində razılığa gəldilər. Bu, gələcək bir neçə il ərzində detallı xüsusiyyətləri ilə Kioto Protokolu kimi tanınan ümumi bir çərçivə sənədinin yaranmasına gətirib çıxardı. Avropa Birliyi 15% azaldılma təşəbbüsünü irəli sürsə də, ABŞ yalnız emissiyaları stabilləşdirməyi və tam kəsməməyi təklif edirdi. Sonda kompromisə gəlinərək sənayeləşmiş ölkələrdə istixana qazlarının emissiyasının 2008-2012-

ci illər üçün 1990-cı illərin səviyyəsinə 5,2%-ə dək aşağı salınması razılaşıdırıldı. Lakin, danışıqların mürəkkəbliyi, hətta Kioto Protokolunun özü qəbul olunduqdan sonra razılaşma üçün ciddi maneələr yaratdı. Çünki, bu yalnız razılaşma üçün əsas xüsusiyyətləri özündə əks etdirirdi və onların necə həyata keçirilməsi barədə digər bütün vacib qaydaları açıqlamırdı. Protokolu 84 ölkənin imzalamasına baxmayaraq, onu ratifikasiya etmək niyyətində olduğunu bildirən bir çoxları bu addımı atmağa həvəssiz idilər.

Təəssüf ki, ABŞ Kioto Protokolunu ratifikasiya etməkdən imtina etdi. Avropa Birliyi Kioto Protokolunu ratifikasiya etdi, lakin bu kifayət deyildi. İttifaq CO2 emissiyasını azalda bilmədi. 2030-cu ildə vəziyyətin ümumi görünüşü pessimistdir. 1990-cı illə müqayisədə, ABŞ-ın CO2 emissiyasına verdiyi qatqı 50%, AB-də isə 18% olacaqdır. Kioto Protokolu hələ də “yaşıllar” və “neoliberallar” arasında ən çox müzakirə olunan beynəlxalq müqavilələrdən biri olaraq qalır [1, s. 578].

2000-ci ilin sentyabrında Nyu-Yorkda keçirilən Minilliyin Zirvə toplantısında dünya liderləri Minilliyin İnkişaf Məqsədləri barədə razılığa gəldilər. Onların əksəriyyəti 2015-ci ilə qədərki vaxtı çərçivə müddəti kimi və 1990-cı ildən etibarən olan müddəti isə standart ölçü müddəti kimi qəbul etdilər. Minilliyin İnkişaf Məqsədləri göstərmişdir ki, hazırda dünya kasıblarının həyat səviyyələri və rifahı lazımi imkanlara sahib olmaqla, həmçinin təhlükə və həssaslığın olmaması ilə konseptuallaşdırılır. Onlar davamlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji əsasları arasında tarazlıq prinsipini daha praktik ifadə edirlər. Bunlara aşağıdakılar daxildir: günə 1 dollardan az yaşayan insanların və aclıqdan əziyyət çəkən insanların nisbətini yarıb-yarı azaltmaq; ümumi ibtidai təhsilə nail olmaq və gender bərabərliyini təbliğ etmək; uşaq ölümünün azaldılması və ana sağlamlığının yaxşılaşdırılması; HIV/AIDS yayılmasının qarşısının alınması; davamlı inkişaf prinsiplərini ölkələrin siyasətinə inteqrasiya etmək; təhlükəsiz içməli suya çatmaq imkanı olmayan insanların yarıb-yarı azaldılması.

Təəssüf ki, dünya hələ də etinasızlıq və ört-basdır etmə ilə mübarizə aparır və nəticədə insanlar Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə nail olmaq üçün yoxsulluq, xəstəlik və məhrumiyətlərlə mübarizə aparmağa davam edir. 2002-ci ildə Yohannesburqda Davamlı İnkişaf üzrə Dünya Sammiti (The World Summit on Sustainable Development) (DİDS) Birləşmiş Millətlər, hökumətlər, biznes və QHT-lər arasında global ətraf mühit, sağlamlıq və yoxsulluq problemləri üzrə əməkdaşlıq etmək üçün dönüş nöqtəsi idi. Yohannesburq Sammiti Minilliyin məqsədlərini təsdiqlədi və onları əsas sanitariya imkanlarından məhrum olan insanların nisbətini yarıya endirmək, kimyəvi maddələrin zərərli təsirlərini minimuma endirmək və bioloji müxtəlifliyin itkisini dayandırmaq kimi bir sıra əlavələr etməklə tamamladı.

Bəzi müəlliflər bu sammiti davamlı inkişaf konsepsiyasının iqtisadi inkişaf və ətraf mühitin keyfiyyəti arasındakı əlaqənin daha məhsuldar araşdırılması istiqamətində olan inkişaf kimi qiymətləndirirlər. DİDS Gündəm 21-dəki və Minilliyin İnkişaf Məqsədlərindəki bəzi boşluqları doldurur və 2015-ci ilə qədər təməl sanitariya imkanlarına malik olmayan insanların nisbətini iki dəfə azaltmaq üçün yeni ortaya çıxan bəzi məsələlərə müraciət etmək, 2020-ci ilə qədər insan sağlamlığına və ətraf mühitə mənfi təsirlərə gətirib çıxarmayan kimyəvi maddələrdən istifadə etmək və istehsal etmək, tükənmiş balıq ehtiyatlarını maksimum davamlı, təcili əsasda və mümkün olduğu təqdirdə 2015-ci ilə qədər çıxara biləcək səviyyələrdə saxlamaq və bərpa etmək, 2010-cu ilə qədər bioloji müxtəlifliyin mövcud zərər dərəcəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq, davamlı inkişafın sosial-iqtisadi əsaslarının əhəmiyyətini artırmaq kimi ciddi məsələlərə hədəflənmişdir.

Yohannesburq Konfransı, 1992-ci il Konfransından bəri ortaya çıxan davamlı inkişafın

sosial-iqtisadi əsaslarının əhəmiyyətini artırmaq kimi bir tendensiyanı təsdiqlədi. BMT-nin keçmiş iki konfransında ətraf mühitin gündəliyi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olan əsas inkişaf etmiş ölkələrə yönəldi. DİDS müzakirələr zamanı davamlı inkişaf konsepsiyasını özündə birləşdirdi və əvvəlcədən “icra sammiti” adlandırıldı. Əlavə maliyyə resursları və texnologiya köçürmələrinə olan tələblər qaçılmaz olsa da, müzakirələrin çoxunun əsası artıq 2000-ci ildə Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin yaradılması ilə qoyulmuşdu.

Davamlı inkişafın bugünkü çərçivələri kifayət qədər güclü olsa da, hələlik görüləsi çox işlər vardır. İqlim Dəyişikliyi üzrə Dövlətlərarası Panelin sonuncu, yəni 2020-ci il hesabatı göstərdi ki, Yerin temperaturunu 2°C-dən aşağı saxlamaq və dağıdıcı təsirlərin qarşısını almaq üçün CO² tullantılarının azaldılması baxımından böyük dəyişikliklər tez bir zamanda baş verməlidir [16].

Davamlı inkişafın müxtəlif sahələrində fərqli auditoriya ilə işləyən çoxlu sayda iştirakçısı vardır. Onların bir məqsədi vardır ki, bu da mövzu barədə məlumatlılığı artırmaq, onun genişlənməsi və inkişafı üçün şərait yaratmaqdır. Bu sferada əsas oyunçulardan biri, müxtəlif komandaların dünya liderləri arasında görüşlər təşkil etməklə yanaşı “plastik çirkliliyi məğlub etmək” və ya “fərqli problemləri həll etmək” kimi bir neçə kampaniyada fəal şəkildə çalışan BMT-dir.

Məhz BMT çərçivəsində və onun qurumlarının təşəbbüsü ilə Minilliyin İnkişaf Məqsədləri işlənib hazırlanmış və hazırda da icra olunmaqdadır. 2000-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilən Minilliyin İnkişaf Məqsədləri 2015-ci ili hədəf il olaraq təyin etmişdi. Minilliyin İnkişaf Məqsədləri Proqramını qəbul edən ölkələr müvəffəqiyyətini və 2015-ci ildən sonra yeni bir gündəliyin qəbul edilməsinin vacibliyini tanıdığından, 2012-ci ildə BMT-nin Davamlı İnkişaf Konfransında (Rio+20) davamlı inkişaf hədəflərini genişləndirmək və müasir qlobal problemlərə uyğun şəkildə formalaşdırmaq üçün açıq bir işçi qrupu yaratmağa qərar verdilər [7, s. 41].

Bir ildən çox davam edən danışıqlardan sonra Açıq İşçi Qrup 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün tövsiyələrini təqdim etdi. 2015-ci ilin avqust ayında 193 Birləşmiş Millətlər Təşkilatı üzv-dövləti yeni gündəmin son sənədi olan “Dünyamızı Dəyişdirmə: 2030-cu ilədək davamlı inkişaf üçün gündəm” adlı sənədin qəbulunda konsensus əldə etdilər. Üzv-dövlətlər, BMT-nin 17 Məqsədli Davamlı İnkişaf üçün Yeni Gündəmin qəbul edilməsinə dair Zirvə toplantısının 25-27 sentyabr 2015-ci il tarixlərində Nyu-Yorkda keçirilməsinə qərar verdilər və BMT Baş Məclisinin yüksək səviyyəli plenar iclasını çağırdılar. 25 sentyabr 2015-ci il tarixində BMT-nin Nyu-Yorkdakı mənzil-qərargahında dövlət və hökumət başçıları da daxil olmaqla dünya liderləri 2015-ci ildən sonrakı İnkişaf Gündəmini təsdiqlədilər [13, s. 161].

Yeni hədəflər və məqsədlər hərtərəfli və bölünməzdir və davamlı inkişafın hər üç komponentinin (iqtisadi, sosial və ekoloji) tarazlığını təmin edir. 25 sentyabr 2015-ci ildə 193 ölkə aşağıdakı 17 global hədəfləri təsdiqlədilər:

Hər yerdə yoxsulluğun bütün formalarına son qoymaq;

Aclığa son qoymaq, ərzaq təhlükəsizliyinə və daha yaxşı qidalanmaya nail olmaq və davamlı kənd təsərrüfatını təşviq etmək;

Yaşından asılı olmayaraq hər kəsin sağlam yaşamasını təmin etmək və rifah halını yaxşılaşdırmaq;

Hər kəs üçün inklüziv və keyfiyyətli təhsili təmin etmək və ömür boyu təhsili təşviq etmək;

Gender bərabərliyinə nail olmaq, bütün qız və qadınları səlahiyyətləndirmək;
 Hamıya suyun və kanalizasiya xidmətlərinin əlçatanlığını təmin etmək;
 Hamının sərfəli, etibarlı, davamlı və müasir enerji mənbələrinə çıxışını təmin etmək;
 İnküziv və davamlı iqtisadi artımı, hamı üçün məşğulluğu və layiqli əməyi təşviq etmək;

Möhkəm infrastruktur yaratmaq, inklüziv və dayanıqlı sənayeləşməni təşviq etmək və innovasiyaların inkişafına dəstək vermək;

Ölkədaxili və ölkələrarası bərabərsizliyi azaltmaq;

Şəhər və yaşayış məntəqələrinin açıqlığını, təhlükəsizliyini, davamlılığını və ekoloji davamlılığını təmin etmək;

Davamlı istehlak və istehsal modellərinə keçidi təmin etmək;

İqlim dəyişikliyi və onun təsirlərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görmək;

Okeanları, dənizləri və dəniz ehtiyatlarını qorumaq və onlardan səmərəli istifadə etmək;

Məşələri davamlı şəkildə idarə etmək, səhrələşməyə qarşı mübarizə aparmaq, torpaqların deqradasiyasına son qoyaraq onları bərpa etmək üçün tədbirlər görmək və bioloji müxtəlifliyin itirilməsinin qarşısını almaq;

Ədalətli, sülhsevər və açıq cəmiyyətləri təşviq etmək;

Davamlı inkişaf üçün qlobal əməkdaşlığı canlandırmaq [11].

Yuxarıda sadalanan 17 qlobal hədəflər inteqrasiya olunmuşdur – yəni bir sahədəki fəaliyyətin digər sahələrdə nəticələrə təsir edəcəyini və inkişafın sosial, iqtisadi və ekoloji davamlılığı tarazlaşdırmasının vacibliyi təsdiq edilmişdir [15]. Minilliyin İnkişaf Məqsədləri proqramının uğurlu olduğunu nəzərə alaraq qlobal problemlərin həllində kifayət qədər böyük rol oynayacağını güman etmək olar. Son iyirmi ildə yoxsulluq həddinin altında yaşayan insanların faiz nisbətinin enməsi, uşaq və ana ölümü hallarının demək olar ki, yarıya qədər enməsi, HIV və digər xəstəliklərə qarşı mübarizədə əhəmiyyətli bir irəliləyiş əldə edildiyi rəsmi olaraq elan edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Dorin P.B. A history of the concept of sustainable development: Literature review // The Annals of the University of Oradea, Economic Sciences Series, 2008, No 17.2, p. 578.
2. Gupta B.L. A New Paradigm of Development. 2010, p. 71.
3. Palley T.I. From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics. 2004.
4. Delanty G., Isin E.F. Handbook of Historical Sociology. 2003, p. 96-107.
5. Berr E. Keynes and the Post Keynesians on Sustainable Development. 2008, p. 1-5.
6. Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development. Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 – Development and International Cooperation: Environment, p. 41.
7. Burcu O., Ozturk I. Environmental Kuznets Curve (EKC): A Manual. London: Elsevier, 2019, p. 41.
8. Liodakis G. Political Economy, Capitalism and Sustainable Development. Department of Sciences, Technical University of Crete, 2010.
9. Singh S.R. Poverty Alleviation in the Third World. 2005, p. 187-188.

10. The World Economic and Social Survey, United Nations publication, 2013, p. 1-2.
11. United Nations (2015) Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1).
12. United Nations Development Programme, New York, 1996, p. 1-3.
13. Venkatramanan V., Shachi Sh., Prasad R. Exploring Synergies and Trade-offs between Climate Change and the Sustainable Development Goals. Springer Nature, 2020, p. 161.
14. Ferraro V. Dependency Theory: An Introduction / The Development Economics Reader / Ed. Giorgio Second. London: Routledge, 2008, pp. 58-64.
15. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>
16. <https://youmatter.world/en/definition/definitions-sustainable-development-sustainability/#>

*Azərbaycan Respublikasının Prezidentu yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
E-mail: babayeva.aytek@gmail.com*

Aytak Babayeva

THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT

A key factor to be considered in determining the overall development strategy should be establishing and strengthening a balanced link between economic growth and human development. For both of these relationships to work effectively and efficiently, the managers of these development strategies must know how these relationships are formed, and how they work. One of the most critical questions is how economic growth affects human development. The concept of sustainable development in the modern sense and its theories were introduced in the late twentieth century. Among the various development concepts, sustainable development is the most modern and meets the interests of future generations. Of particular importance in the formation of this concept was the document entitled "Our Common Future", prepared in 1987 in the form of a report by an international expert group at the proposal of the UN. The need to develop such a document arose due to the depletion of natural resources, particularly some non-renewable ones, and environmental pollution against the background of the planet's growing population.

Keywords: *sustainable development, strategy, concept, conference, common future, Rio Declaration, World summit, Millennium Development Goals, summit.*

Айтак Бабаева

ТЕОРЕТИКО-ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Ключевым фактором, который следует учитывать при определении общей стратегии развития, должно быть установление и укрепление сбалансированной связи

между экономическим ростом и человеческим развитием. Чтобы обе эти связи работали эффективно и результативно, важно, чтобы руководители данных стратегий развития знали, как эти отношения формируются, и как они работают. Одним из наиболее важных вопросов является то, как экономический рост влияет на человеческое развитие. Концепция устойчивого развития в современном понимании и теории, связанные с ней, были введены в оборот в конце XX века. Среди различных концепций развития наиболее современной и отвечающей интересам будущих поколений является концепция устойчивого развития. Особое значение в формировании этой концепции имел документ под названием «Наше общее будущее», подготовленный в 1987 году в форме доклада международной экспертной группой по предложению ООН. Необходимость разработки такого документа возникла из-за истощения природных ресурсов, в частности некоторых невозобновляемых, и загрязнения окружающей среды на фоне роста численности населения планеты.

Ключевые слова: устойчивое развитие, стратегия, концепция, конференция, общее будущее, Декларация Рио, Всемирный саммит, цели развития тысячелетия, саммит.

(Akademik İsmayıl Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 04.08.2021

Son variant 01.09.2021